

Tělo v pohybu

Performativita sokolského hnutí v období
formování moderního českého národa

Tereza Konývková Frýbertová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

#506

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Tělo v pohybu

Performativita sokolského hnutí v období
formování moderního českého národa

Tereza Konývková Frýbertová

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2020

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Konývková Frýbertová, Tereza

Tělo v pohybu : performativita sokolského hnutí v období formování moderního českého národa / Tereza Konývková Frýbertová. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2020. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 506)

Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-210-9752-0 (online ; pdf)

* 796.034.2 * 613.71 * 316.347 * (437.3) * (048.8)

– sokolské hnutí – Česko – 19.-20. století

– tělesná kultura – Česko – 19.-20. století

– národní identita – Česko – 19.-20. století

– monografie

796 - Sport. Hry. Tělesná cvičení [20]

Recenzovali: prof. PhDr. Jana Pilátová (Akademie múzických umění v Praze)

doc. PhDr. Csaba Szaló, Ph.D. (Masarykova univerzita)

Vydání knihy bylo podpořeno Stipendiem Husovy nadace.

Na obálce byla použita fotografie:

Sokolský cvičenec v pozici antického oštěpaře při sletové scéně *Marathon, Obrazy antické z roku 490 před Kr.* 1912. Zdroj: Národní muzeum, Sběrka tělesné výchovy a sportu, inv. č. H7FA-B199 011.

© 2020 Masarykova univerzita, Tereza Konývková Frýbertová

ISBN 978-80-210-9752-0

ISBN 978-80-210-9751-3 (brožováno)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9752-2020>

Obsah

1	PROLOG	9
1.1	Kulturní performance	12
1.2	Rituál vs. performance	13
1.3	Performance své doby	15
1.4	Performativní utváření skutečnosti a materiálnost performance	20
2	GENEZE SOKOLSKÉHO TĚLA	25
2.1	Býti sokolským tělem	32
2.1.1	Budiž Tyrš	32
2.1.2	Buď nespokojen, buď ukázněn, buď živ	34
2.1.3	Viz a buď viděn	36
2.1.4	Buď muž	37
2.2	Tvoření sokolského těla	42
2.3	Sokolské tělo vlastencovo	54
3	SOKOLSKÉ TĚLO V POHYBU	71
3.1	Tělo vstupující: emerze společenství při Slavnosti svěcení praporu Sokola Pražského	71
3.1.1	Časovost	72
3.1.2	Prostorovost	74
3.1.3	Tělesnost a zvukovost	76
3.1.4	Emerze společenství	83
3.2	Tělo setrvávající: emerze národa při Jubilejní slavnosti Sokola Pražského	84
3.2.1	Časovost	87
3.2.2	Prostorovost	89
3.2.3	Tělesnost a zvukovost	94
3.2.4	Emerze národa	101
4	SOKOLSKÉ TĚLO V UMĚNÍ: DODATEK K EMERZI NÁRODA	103
5	EPILOG	113
	SUMMARY	115
	BIBLIOGRAFIE	117

Prameny	117
Sekundární literatura	120
Elektronické zdroje	124
SOUPIS VYOBRAZENÍ	125

Z nespočetných nevyřešených záhad světa zůstává tou nejhlubší
a nejtajuplnější tajemství tvoření.

Stephan Zweig: *Svět včerejška*

Znovu se učíme vidět kolem sebe ten svět, od něhož jsme se odvrátili v přesvědčení,
že naše smysly nám o něm neříkají nic platného a jedině přísně objektivní poznatky
si zaslouží naši pozornost.

Maurice Merleau-Ponty: *Svět vnímání*

1 PROLOG

Když první zářijové dny roku 1948 příslušníci Sboru národní bezpečnosti a členové Komunistické strany Československa na příkaz jejího vedení prohledávali vlaky mířící do Prahy, bylo jejich cílem zamezit krojovaným sokolům uctít památku Edvarda Beneše v den jeho pohřbu, 8. září 1948. Přijíždějící sokolové byli nuceni vysvléci se ze svých uniforem,¹ které v politicky vypjaté situaci po únorovém převratu reprezentovaly protisocialistické a prodemokratické smýšlení svých nositelů. Z faktického hlediska toto součinné jednání bezpečnostních sborů a představitelů Národní fronty znamenalo, že národní a demokratické symboly ustanovené například v podobě jednotného oděvu příslušníků sokolského hnutí již nebyly v totalitizovaném veřejném prostoru dále žádoucí stejně jako ideje, jež zpřítomňovaly a které musely být z nově nastolovaného společenského řádu odstraněny.² Špalír uniformovaných sokolů na Václavském náměstí, jímž měla být vedena prezidentova rakev, byl nahrazen špalírem ozbrojených příslušníků Lidových milicí.³

Toto překódování symbolů dané události je možné interpretovat mimo jiné jako faktický zánik sokolského hnutí v podobě, v jaké existovalo do začátku druhé světové války. Tehdy tvořilo jako nejpočetnější spolková organizace, mající téměř milion členů, poměrně silnou oporu demokratického zřízení národního státu, k jehož vzniku sokolské aktivity v rámci emancipačních snah národního hnutí dru-

1 JANÁK, Dušan. Sokolská otázka v roce 1948. *Časopis Slezského zemského muzea – série B, vědy historické*. 1992, roč. 41, č. 3, s. 269.

2 FRÝBERTOVÁ, Tereza. Nedáme si diktovat, koho máme milovat (?): o sletovém průvodu v roce 1948. *Theatralia: revue současného myšlení o divadelní kultuře*. 2014, roč. 17, č. 1, s. 85.

3 JANÁK, D. Sokolská otázka v roce 1948, s. 270.

hé poloviny 19. století postupně směřovaly.⁴ Záměrem totalitní moci bylo popřít hodnotový systém sokolského hnutí, a tím z veřejného sdíleného prostoru odstranit všechny znaky k sokolským hodnotám odkazující. Mezi ně patřily například texty, všednodenní spolkové předměty a umělecké či architektonické artefakty. Zůstaly zachovány jen ty znaky, jež bylo možné adekvátně využít pro budování socialistické společnosti a její kultury tím, že jim byly mocensky přiřknuty nové významy: Masarykův stadion na Strahově byl od roku 1955 centrem spartakiádního dění, sokolovny v obcích po oficiálním zániku Sokola v roce 1952 sloužily k tělovýchově nové socialistické společnosti apod.⁵

Ze sémiotické perspektivy tak docházelo k formování nového obsahu kultury, kterou je možné v jistém smyslu pojímat dle Lotmana a Uspenského jako *kolektivní paměť*. Jejím úkolem je navzdory omezené kapacitě zachovat pro společenství co největší množství informací.⁶ Poválečná změna československého socio-politického paradigmatu, vrcholící událostmi v průběhu roku 1948, je na základě tohoto předpokladu interpretovatelná jako obecné přehodnocení důležitosti toho, co je nutné

4 Více o funkci národních hnutí v procesu formování moderního národa: HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.

5 Původním záměrem představitelů Národní fronty bylo učinit z Československé obce sokolské (dále jen ČOS) vedoucího člena sjednocené socialistické tělovýchovy, aby mohla být využita její vyhovující organizační struktura. ČOS se tomuto kroku nebránila, protože tento plán v jistém smyslu naplňoval i její představu o tom, jak by mohla být poválečná tělovýchova řízena. Výrazný obrat nastal po únorovém převratu a ani navzdory aktivitě Akčních výborů Národní fronty, které měly spolek zbavit „reakčních živlů“, se nepodařilo původní plán realizovat. Sokolská organizace proto byla v roce 1952 zrušena zcela. Více k této situaci: ROUBAL, Petr. *Československé spartakiády*. Praha: Academia, 2016; FRÝBERTOVÁ, T. Nedáme si diktovat, koho máme milovat (?): o sletovém průvodu v roce 1948, s. 52–89; UHLÍŘ, Jan Boris a Marek WAIC. *Sokol proti totalitě 1938–1952*. Praha: Karolinum, 2001. Po smrti Klementa Gottwalda však byla zahájena „znovuobnova“ sokolských sletů – tentokrát v ideologických mantinelech komunismu, které daly vzniknout spartakiádám. Masarykův stadion postavený podle návrhů se Sokolem spřízněného architekta Aloise Dryáka v roce 1926 pro VIII. všesokolský slet se změnil na Státní stadion v Praze, pozdější symbol komunistické moci, protože právě v jeho prostorech bylo zhmotňováno kolektivní tělo socialismu. Více o stavbě stadionu např. ŠVÁCHA, Rostislav (ed.). *Napřed!: česká sportovní architektura 1567–2012*. Praha: Prostor – architektura, interiér, design, 2012, s. 154–157. Detailně o transformaci sokolských sletů ve spartakiády je pojednáno v již zmínované knize: ROUBAL, P. *Československé spartakiády*. O festivitu sletů a spartakiád také pojednává Anna Hejmová v článku „Národní tělo – tělo národa“, který je stručnou analýzou doplňující výstavu uměleckých artefaktů *Budování státu*, kde byly z různých perspektiv představovány mechanismy utváření symbolů státní reprezentace v nejširším smyslu. HEJMOVÁ, Anna. Národní tělo – tělo národa. In BARTLOVÁ, Milena (ed.). *Budování státu: reprezentace Československa v umění, architektuře a designu*. Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová, 2015, s. 166–177. Anna Hejmová své teze dále rozvedla v disertační práci: HEJMOVÁ, Anna. *Obrazy těla a pohybu: vizualita masových tělovýchovných performancí a jejich reprezentace ve veřejném prostoru od šedesátých let 19. století do roku 1989*. [Disertační práce.] Praha: Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze, 2019. Nepublikováno.

6 LOTMAN, Jurij Michajlovič a Boris Andrejevič USPENSKIJ. O sémiotickém mechanismu kultury. In GLANC, Tomáš (ed.). *Exotika: výběr z prací tartuské školy*. Brno: Host, 2003, s. 39.

v kolektivní paměti uchovat. Následně tím dochází k vytěsnění části obsahu paměti do jejích *neaktuálních rezerv*.⁷

Mezi kulturotvorné činitele, podřízené dynamice společenského vývoje, kteří brání přirozenému zapomínání a zároveň jistou selekcí k zapomínání nepotřebného nutně vybízejí, patří především přirozený jazyk a text, ale také všechny formy umění. Přirozený jazyk pomáhá jedinci strukturovat dění kolem sebe i svůj vnitřní svět a text spolu s uměním zaručuje strukturovanému (tedy vědomě pojmenovanému a vnímatelnému) dění onu nutnou trvalost pro uchování v paměti. Pozici jevů v paměti společenství upevňují také následně vznikající metatexty a „metaumění“, čímž tyto jevy prostupují stále hlouběji jednotlivými sférami kultury, a stávají se tak jejími obtížně oddělitelnými součástmi.

Specifickým prostředkem, významným pro rozvoj kultury navzdory své materiální efemérnosti, jsou *kulturní performance*.⁸ Ty umožňují – vedle jazyka, textu nebo umění – vstupovat jevům v existenci, začleňovat je do struktury kultury a zároveň modelovat žitou každodenní realitu společenství.⁹

Tyto prvky pomohly vytvořit sokolskému hnutí komplexní stopu v kolektivní paměti, kterou totalitní moc nebyla v roce 1948 schopna restriktivními opatřeními zcela odstranit, ale pouze ji odsunula mimo veřejný prostor, do zmiňovaných neaktuálních rezerv paměti. Těm mohou být v tomto případě vzpomínky, emoce a především enkulturací předávané vzorce chování a způsoby posuzování vnějšího světa, jež po roce 1989 v odlišném socio-politickém kontextu usnadnily obnovu hnutí navazujícího na svou historickou tradici.

Jak se sokolské hnutí stalo téměř neodstranitelnou součástí české kultury, jak prostupovalo jejími sférami a jaký vliv mělo na utváření kolektivní národní identity, jsou jen některé z otázek, na něž bude hledána odpověď v této studii. K tomu jako jeden z hlavních nástrojů poslouží interpretativní analýza sokolských kultur-

7 LOTMAN, J. M. a B. A. USPENSKIJ. O sémiotickém mechanismu kultury, s. 41.

8 Termín *kulturní performance* přejímám od Jeffrey C. Alexandera, jenž kulturní performanci definuje následovně: „Kulturní performance je společenský proces, kterým aktéři, jednotlivě nebo v součinnosti, zobrazují před druhými význam vlastní sociální situace. Význam může a nemusí být tím, ke kterému sami subjektivně přilínají; je to význam, jemuž dle jejich vědomého či nevědomého přání mají ostatní věřit.“ (přel. TKF) [„Cultural performance is the social process by which actors, individually or in concert, display for others the meaning of their social situation. This meaning may or may not be one to which themselves subjectively adhere; it is the meaning that they, as social actors, consciously or unconsciously wish to have other believe.“] ALEXANDER, Jeffrey C., Bernhard GEISEN a Jason L. MAST. *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics and Ritual*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, 2006, s. 32.

9 Nutno podotknout, že lotmanovské pojetí kultury navzdory latentně přítomnému performativnímu konceptu zůstává pevně navázáno na vnímání kultury jako jazyka; obdobně je tomu například u strukturalistů a poststrukturalistů. Proto může vřazení kulturní performance mezi jím definované mechanismy utváření kultury působit disparátně, nicméně by performance jako takto funkční mechanismus neměla zůstat opomínána.